

ลิม เดอะซีรีส์: ตอนที่ 1 ภาวะหลงลืมรวมหมู่ [Collective Amnesia]

ลิม เป็นคำศัพท์ที่มีความหมายชัดเจนว่าหมายถึงการที่เราไม่สามารถจำบางสิ่งบางอย่างได้ ทั้งที่เราได้เคยประสบพบเจอกับสิ่งนั้นมาแล้ว หากจะอธิบายในทางวิทยาศาสตร์ การลิมอาจเป็นเรื่องของการทำงานที่ผิดปกติของสมอง หรือการที่เราได้รับข้อมูลบางอย่างมากเกินไปจนทำให้ไม่สามารถจำทุกสิ่งทุกอย่างได้อย่างได้หมด อย่างไรก็ตาม หากจะอธิบายในทางมานุษยวิทยา การลิมนั้นสัมพันธ์กับบริบทของการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมอย่างรอบด้าน เราไม่สงสัยเลยหรือว่า ทำไมคนไทยส่วนใหญ่จึงสามารถจดจำโครงเรื่องของประวัติศาสตร์ชาติที่รัฐเขียนได้ แต่กลับไม่สามารถจำได้ว่าในดินแดนไทยนั้น มีประวัติศาสตร์ของเมืองอื่น ๆ ซึ่งไม่ใช่สุโขทัย อโยธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ และรวมถึงบทบาททางประวัติศาสตร์ของผู้คนกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อยู่ด้วย นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าเราไม่ได้ลิมเพราะสมองทำงานผิดปกติ เราสามารถเรียงลำดับยุคสมัยและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ชาติฉบับทางการนับตั้งแต่ยุคสุโขทัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์ได้ แต่เราลิมเพราะการเกิดขึ้นของชาติสมัยใหม่ ซึ่งต้องการเรื่องเล่าของชาติที่เป็นเอกภาพหนึ่งเดียว (ความเป็นไทย) และรวมถึงการขยายตัวของอุดมการณ์ชาตินิยม ควรกล่าวด้วยว่า นี่ยังไม่ใช่ว่าเพียงการลิมในระดับปัจเจกบุคคล แต่เป็นการลิมในระดับรวมหมู่ของคนทั้งสังคมด้วย

ด้วยตระหนักถึงความสำคัญของการลิม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับบริบทที่ซับซ้อนมากกว่าการอธิบายในเชิงวิทยาศาสตร์ ทั้งยังเป็นมุมกลับของการจำ อันเป็นสิ่งที่วิชาความทรงจำศึกษาไม่สามารถละเลยไปได้ ผู้เขียนจึงมีความประสงค์จะเขียนซีรีส์บทความขึ้นมาสักชุดหนึ่ง โดยเป็นซีรีส์ที่พูดถึงการลิม เป็นการลิมที่สามารถอธิบายได้ในมุมมองของมานุษยวิทยา และเนื่องจากการลิมเกี่ยวข้องกับความทรงจำ การลิมจึงสามารถอธิบายได้ในมุมมองของประวัติศาสตร์ด้วย สำหรับ “ลิม เดอะซีรีส์” ตอนที่ 1 นี้ จะขอเริ่มต้นจากการอธิบายประเด็นหนึ่งซึ่งได้เกริ่นไว้ตั้งแต่ต้นแล้ว นั่นคือประเด็นเรื่องภาวะหลงลืมรวมหมู่ หรือ Collective Amnesia ซึ่งเป็นภาวะที่แสดงให้เห็นว่าการลิมมีส่วนสัมพันธ์กับบริบทของการทำให้ลิม และสามารถทำให้เป็นการลิมที่ทั้งสังคมพร้อมใจกัน

Collective Amnesia: สังคมพร้อมใจกันลิมได้จริงหรือ

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ภาวะหลงลืมรวมหมู่ หรือ Collective Amnesia มิใช่ปรากฏการณ์ที่เป็นไปไม่ได้ มันเป็นภาวะที่สังคมพร้อมใจกันลืมบุคคล เหตุการณ์ หรือสิ่งต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้น ภาวะหลงลืมรวมหมู่นั้นเกิดขึ้นได้ หากเราเข้าใจว่ามีบริบทเข้ามาช่วงชิงและชี้นำการอธิบายข้อเท็จจริงบางประการให้ผันแปรไปตามทิศทางที่บริบทเหล่านั้นต้องการ ข้อเท็จจริงเหล่านั้นถูกตีความใหม่จากบางมุมมองจนอาจผิดเพี้ยนไปจากสิ่งที่เกิดขึ้นจริง การตีความเช่นนั้นไม่ได้ทำให้ข้อเท็จจริง

กระจ่างขัด และทำให้ข้อเท็จจริงกลายเป็นสิ่งที่สังคมพร้อมใจกันลืม ตัวอย่างเช่น ทำไมเราถึงมีภาพจำว่าพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวคือภาพสะท้อนของการยินยอมสละราชย์เพื่อไม่ยอมรับรัฐบาลแบบอำนาจนิยมในระบอบประชาธิปไตย เพราะนี่คือภาพจำที่มาจากการเผยแพร่ว่าทหกรรมกษัตริย์นิยมของขบวนการนักศึกษาส่วนหนึ่งในช่วงก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลา ว่าทหกรรมนี้เกิดขึ้นเพื่อต่อต้านรัฐบาลเผด็จการทหารในช่วงนั้น และกลายเป็นภาพจำของสังคมไทยสืบต่อมา ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้ว พระราชหัตถเลขาฉบับนี้คือการต่อรองอำนาจของพระปกเกล้ากับรัฐบาลคณะราษฎรภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งลงท้ายด้วยการแตกหักระหว่างสองฝ่าย (ประจักษ์, 2548, น.486-519)

มองออกไปในต่างประเทศ ก็มีภาวะหลงลืมรวมหมู่เช่นกัน Jonathan Lyons (2025) ยกกรณีสำคัญเกี่ยวกับเรื่องความรู้ทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เมื่อเรากล่าวถึงองค์ความรู้และคุณูปการของวิทยาศาสตร์แล้ว เรามักนึกถึงเพียงวิทยาศาสตร์ที่มาจากชาวยุโรป เราสามารถท่องจำชื่อนักวิทยาศาสตร์ชาวยุโรปและข้อค้นพบของพวกเขาได้แม่นยำยิ่งกว่าชื่อและข้อค้นพบของนักวิทยาศาสตร์ชาวตะวันออกออกอย่างเห็นได้ชัด ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นในหลายสังคมทั้งตะวันตกและตะวันออก โดยที่เราอาจลืมไปแล้วว่า องค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ของชาวอาหรับมุสลิม คือรากฐานสำคัญที่ทำให้วิทยาศาสตร์ของชาวยุโรปเติบโต เพราะต้องไม่ลืมว่ายุโรปในยุคที่ศาสนจักรเรืองอำนาจ (หรือที่ผู้คนมักเรียกกันจนติดปากว่ายุคกลาง) ความรู้ทุกอย่างย่อมอยู่ภายใต้การชี้นำของศาสนจักร ข้อค้นพบทางวิทยาศาสตร์ที่นอกเหนือไปจากคำสอนของไบเบิลเป็นสิ่งที่ไม่ดีและต้องถูกกำจัด ดังนั้น ความรู้ของชาวอาหรับมุสลิม ตั้งแต่คณิตศาสตร์ การเดินเรือ ดาราศาสตร์ ตำรายาการแพทย์ เป็นต้น จึงล้วนเป็นองค์ความรู้ที่หายากและมีค่าสำหรับชาวยุโรป ในศตวรรษที่ 13 เริ่มมีการแปลตำราวิทยาศาสตร์ของชาวอาหรับมุสลิมให้เป็นภาษาละติน และจากจุดนี้ไปได้กลายเป็นรากฐานให้ชาวยุโรปขยายต่อยอดเป็นองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งส่งผลสะท้อนต่ออำนาจของศาสนจักร นักวิทยาศาสตร์ยุโรปในยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (Renaissance) เช่นนิโคลัส โคเปอร์นิคัส ผู้เสนอว่าโลกไม่ใช่ศูนย์กลางของระบบสุริยะ (แต่เป็นดวงอาทิตย์ต่างหาก) ก็ได้รับอิทธิพลจากตำราแปลความรู้ด้านการสังเกตการณ์ทางดาราศาสตร์ของ Al-Battani และ Ibn al-Haytham จนกระทั่งสามารถพัฒนาองค์ความรู้เหล่านั้นจนกลายเป็นข้อเสนอที่ลั่นสะท้อนอำนาจการผูกขาดความรู้ของศาสนจักร เป็นต้น (Hamad Ead, 2025, p.25) แน่นนอนว่าสิ่งเหล่านี้นำไปสู่ความก้าวหน้าของการปฏิบัติวิทยาศาสตร์ในเวลาต่อมา

อย่างไรก็ตาม บทบาทของชาวอาหรับมุสลิมกลับถูกหลงลืมไป และกลายเป็นว่าองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ของยุโรปคือภาพจำเพียงหนึ่งเดียวของผู้คนแทนที่ ทั้งนี้ Lyons ได้ชี้ให้เห็นว่านี่คือภาวะหลงลืมรวมหมู่และมีบริบทที่ทำให้ภาวะนี้เกิดขึ้นก็คือการแพร่หลายของวาทกรรมต่อต้านอิสลาม การแพร่หลายของวาทกรรมนี้ Lyon อธิบายว่ามีเค้าลางมาตั้งแต่สมัยสงครามครูเสดใน

ศตวรรษที่ 11 ซึ่งเป็นช่วงที่ศาสนจักรพยายามโฆษณาชวนเชื่อให้แก่ชาวยุโรปได้รับรู้ว่าผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามนั้นอยู่ภายใต้คำสอนต่าง ๆ ที่โกหก ประกอบไปด้วยความเกลียดชังและความรุนแรงตรงข้ามกับคริสต์คาทอลิกซึ่งมีความบริสุทธิ์และมีคำสอนที่จริงแท้ วาทกรรมนี้ขยายตัวใหญ่โตจนถึงยุคของการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ เพราะเมื่อถึงยุคนั้น ผู้คนต่างก็พากันยกย่องวิทยาศาสตร์ของชาวยุโรปกันแล้ว ตำราเรื่องเล่าทางวิทยาศาสตร์มีบทบาทสำคัญในการโฆษณาชวนเชื่อวาทกรรมด้วย ตำราดังกล่าวต่างชี้ให้เห็นว่านักวิทยาศาสตร์ชาวยุโรปได้คุณูปการองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งสืบเนื่องมาจากยุคกรีกและโรมันโดยตรง แม้อาจมีช่วงที่ชะงักไปบ้างในยุคกลาง แต่ก็กลับมาฟื้นฟูกันใหม่ได้ในยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ ขณะที่ชาวอาหรับมุสลิมเพียงแค่อพยพย้ายไปใช้เท่านั้น เรื่องเล่าเช่นนี้ยังถูกนำมาใช้สอนตามสถาบันการศึกษาและในรั้วมหาวิทยาลัยอีกด้วย ทั้งนี้ เมื่อยุโรปเข้าสู่ยุคการล่าอาณานิคม เรื่องเล่าดังกล่าวยิ่งทรงพลังมากขึ้นทั้งยังแพร่ไปหลายทวีป ชาวยุโรปต่างนำความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์มาข่มทับโลกอาหรับมุสลิม และตอกย้ำว่านี่เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความด้อยกว่าทางความรู้ของชาวอาหรับมุสลิม ไม่มีใครเชื่ออีกต่อไปว่าองค์ความรู้ของชาวอาหรับมุสลิมเคยเชื่อมโยงกับชาวยุโรปมาก่อน ความเข้าใจเช่นนี้ยังคงฝังรากลึกมาจนถึงปัจจุบัน และเป็นปัญหาอย่างยั่งยืนเมื่อนักวิทยาศาสตร์ชาวอาหรับมุสลิมต้องนำเสนองานหรือข้อค้นพบของตนเองในที่ประชุมวิชาการซึ่งเต็มไปด้วยชาวยุโรป

ภาวะหลงลืมรวมหมู่ กับ ความเป็นสมัยใหม่

นอกจากคำอธิบายของ Lyons ซึ่งมองภาวะหลงลืมรวมหมู่ในแง่มุมมองของปฏิบัติการทางวาทกรรมแล้ว ผู้เขียนคิดว่าภาวะหลงลืมรวมหมู่นั้น ยังมีส่วนที่สัมพันธ์กับความเป็นสมัยใหม่ (Modernity) อยู่ด้วย เราอาจคิดถึงกรณีของมือถือบางรุ่นซึ่งเคยเป็นที่นิยมในอดีต แต่ในปัจจุบันกลับกลายเป็นสิ่งล้าหลังและเป็นเพียงสิ่งของที่ถูกลืมในพิพิธภัณฑ์ไปแล้ว สิ่งนี้เกิดขึ้นได้ส่วนหนึ่งเพราะพัฒนาการของนวัตกรรมทางเทคโนโลยีภายใต้การกำกับของทุน ส่งผลให้เรามีมือถือรุ่นใหม่ที่ดีกว่า ทันสมัยกว่า ตอบโจทย์ความต้องการของผู้คนได้มากกว่า เข้ามาแทนที่อย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง

ประเด็นเรื่องการหลงลืมรวมหมู่กับความเป็นสมัยใหม่ ได้รับการอธิบายในทางมานุษยวิทยาในหนังสือเรื่อง How Modernity Forgets โดย Paul Connerton (2009) หนังสือเล่มนี้ชี้ให้เห็นว่า ความเป็นสมัยใหม่สามารถทำลายความทรงจำของมนุษย์ได้ง่ายขึ้น การออกแบบผังเมืองและถนน เป็นกรณีที่ Connerton ให้ความสำคัญ ดังจะเห็นได้ว่าการออกแบบผังเมืองและถนนในทุกวันนี้ มุ่งเน้นเพียงเพื่อให้เกิดความสะดวกสบายและตอบโจทย์การใช้ชีวิตที่ต้องเร่งรีบของผู้ใช้งาน นั่นทำให้การเดินทางสัญจรของผู้คนดำเนินไปอย่างรวดเร็ว ผู้ที่ใช้เส้นทางเหล่านี้ จะเริ่มหลงลืมรายละเอียดของบริเวณสองข้างทางของถนน รวมถึงตรอกซอยต่าง ๆ ที่ยังมีการ

ดำเนินชีวิตประจำวันของคนอยู่ด้วย ยิ่งเรามีเทคโนโลยีช่วยนำทาง ก็ยิ่งทำให้เราไม่จำเป็นต้องเข้าไป มีความสัมพันธ์หรือเชื่อมโยงกับพื้นที่นั้นมากนัก เพราะเรามีสิ่งประดิษฐ์สมัยใหม่ที่จะช่วยบอกทางเรา แล้ว นอกจากนั้น Connerton ยังอธิบายอีกว่าการเติบโตของทุนและกระแสบริโภคนิยม มีส่วนให้มนุษย์หลงลืมได้เช่นกัน เพราะศักยภาพการผลิตที่มีความรวดเร็วและต่อเนื่อง ย่อมส่งผลให้สินค้าต่าง ๆ ถูกแทนที่ด้วยของรุ่นใหม่และกลายเป็นของตายซากไปในที่สุด ยังไม่ต้องเอ่ยถึงแรงงานซึ่งต้องทำงานอย่างหามรุ่งหามค่ำเพื่อแลกกับผลประโยชน์เพียงน้อยนิด คนกลุ่มนี้ถูกลืมจนเสมือนไม่เคยมีตัวตนมาตั้งแต่แรกเสียด้วยซ้ำ

ความเป็นสมัยใหม่ยังสามารถถูกใช้งานอย่างเจตนาเพื่อทำให้เกิดสภาวะการหลงลืมรวมหมู่ได้อีกด้วย สิ่งนี้เห็นได้ชัดจากความพยายามของรัฐในการควบคุมประชาชนให้เชื่อฟังตน Erin Blakemore (2018) ได้ยกกรณีของสหภาพโซเวียตในยุคของโจเซฟ สตาลิน ในยุคดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าสตาลินให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อเทคโนโลยีภาพถ่าย สตาลินเชื่อว่าสิ่งนี้ช่วยให้ตนสามารถดำเนินนโยบายกวาดล้างศัตรูทางการเมืองครั้งใหญ่ (Great Purge) ในช่วงทศวรรษ 1930 ได้อย่างราบรื่นมากขึ้น การจับกุม กักขัง เนรเทศ และสังหารศัตรูทางการเมืองเป็นจำนวนมากในครั้งนี้ ไม่เพียงพอสำหรับสตาลิน เพราะสตาลินต้องการให้บุคคลเหล่านั้นหายไปจากความทรงจำของประชาชนด้วย ภายหลังการประหารศัตรูทางการเมืองแล้ว สตาลินจะส่งลูกน้องของเขาไปติดต่อร้านถ่ายรูปและสำนักพิมพ์ต่าง ๆ เพื่อให้ทำลายภาพทุกภาพที่มีศัตรูทางการเมืองคนนั้นติดอยู่ หรืออย่างน้อยก็ให้ตัดต่อภาพ โดยการลบตัวตนของศัตรูทางการเมืองคนนั้นในภาพออกไป นอกนั้นให้คงเดิมไว้ดังตัวอย่างภาพด้านล่างของย่อหน้านี้ ภาพซ้ายคือภาพดั้งเดิมที่มีสตาลินยืนคู่กับนิโคไล เยซอฟ ซึ่งเป็นลูกน้องคนสนิทและมีบทบาทสำคัญในการปราบปรามศัตรูทางการเมืองของสตาลิน แต่เมื่อเยซอฟไม่เป็นที่ต้องการของสตาลินอีกต่อไป เยซอฟจึงถูกประหารชีวิต และสตาลินได้สั่งให้มีการตัดต่อภาพดังกล่าว โดยการลบตัวตนของเยซอฟให้หายไปจนเสมือนว่าเขาไม่เคยรู้จักกับสตาลินเลย จึงเป็นที่มาของภาพด้านขวา

การตัดต่อภาพในยุคของสตาลิน ภาพจาก https://www.cjr.org/tow_center/qa-how-does-propaganda-work-one-russian-scholar-is-probing-the-power-of-putins-disinformation-regime.php

แน่นอนว่าเมื่อภาพเหล่านี้ถูกแพร่ออกไป สังคมจึงเกิดความกลัวว่าหากตนยังคงเก็บรูปที่รัฐบาลไม่พึงประสงค์เอาไว้ นั้นย่อมจะส่งผลให้พวกเขาต้องถูกดำเนินคดีตามกฎหมายไปด้วย Blakemore กล่าวว่าถึงที่สุดแล้ว ประชาชนก็ต้องทำลายรูปเหล่านั้นและเลือกเก็บเฉพาะรูปที่รัฐบาลอนุญาตให้มีได้เท่านั้น รวมถึงร้านถ่ายรูปและสำนักพิมพ์ต่าง ๆ เช่นกัน ควรกล่าวด้วยว่า แม้กระทั่งสมาชิกในครอบครัวของบุคคลทางการเมืองที่ถูกจับกุมและประหารชีวิตไปแล้ว ยังถูกรัฐบาลสั่งให้ทำลายรูปภาพที่มีบุคคลเหล่านั้นไปด้วย เพื่อป้องกันไม่ให้มีการเผยแพร่อีก นี่อาจกล่าวได้ว่าเป็นความพยายามของรัฐบาลในการใช้ความเป็นสมัยใหม่ (ในที่นี้คือเทคโนโลยีภาพถ่าย) เพื่อทำให้เกิดภาวะหลงลืมรวมหมู่อย่างแท้จริง

สรุป

ภาวะหลงลืมรวมหมู่ มิใช่สิ่งที่สามารถอธิบายได้ในทางวิทยาศาสตร์เพียงอย่างเดียว ภาวะดังกล่าวสัมพันธ์กับบริบทต่าง ๆ ที่อธิบายได้ในมุมมองมานุษยวิทยาหรือแขนงวิชาอื่น ๆ ในสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ปฏิบัติการทางวาทกรรมมีส่วนสำคัญในการทำให้ผู้คนพร้อมใจกันหลงลืม แต่ทั้งนี้ ก็ยังรวมถึงความเป็นสมัยใหม่ซึ่งสามารถบ่อนเซาะศักยภาพในการจดจำของมนุษย์ รวมถึงสามารถถูกหยิบใช้เพื่อควบคุมความทรงจำของผู้คนให้เป็นไปตามทิศทางที่ต้องการจริงอยู่ว่าลบไม่ได้ช่วยให้ลืมไปเสียทั้งหมด แต่ในบางสังคม โดยเฉพาะสังคมที่ถูกครอบงำด้วยรัฐบาลแบบอำนาจนิยม จะสามารถทำให้สิ่งที่ถูกลบ กลับมาถูกพูดถึงในวงกว้างได้มากน้อยเพียงใด การพูดถึงอาจเหลือเพียงแค่การจัดกิจกรรมเนื่องในโอกาสต่าง ๆ เป็นบางครั้งบางคราว แล้วก็เงียบหายไปตามกาลเวลา

ผู้เขียน

ธนวัฒน์ รุ่งเรืองต้นติสุข นักวิจัย

ฝ่ายวิจัยและส่งเสริมวิชาการ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

บรรณานุกรม

- ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2548). *และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ: การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชน ก่อน 14 ตุลา*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Blakemore, E. (2018). *How Photos Became a Weapon in Stalin's Great Purge*.
<https://www.history.com/articles/josef-stalin-great-purge-photo-retouching>
- Connerton, P. (2009). *How Modernity Forgets*. Cambridge University Press.
- Ead, H. (2025). Intersecting Currents: The Scientific renaissance of the Islamic golden age and the European renaissance. *Egyptian Journal of History and Philosophy of science*. Vol.2 (1). 19-32.
- Lyons, J. (2025). *Islamic Science and the West: A Case of Collective Amnesia*.
<https://renovatio.zaytuna.edu/article/islamic-science-and-the-west-a-case-of-collective-amnesia>